

SPOMENICA
VALTAZARA BOGIŠIĆA

o stogodišnjici njegove smrti,

24. apr. 2008. godine

KNJIGA 2.

~

Uređivački odbor

*Luka Breneselović, prof. dr Vladimir Čolović, dr Jovan Ćirić,
prof. dr Predrag Dimitrijević i prof. dr Jovica Trkulja*

~

Priradio

Luka Breneselović

Beograd

2011

Ni šetan ni savjetan

MARTA BJELETIĆ

U rečniku govora Zagarača, pod odrednicom *savjetan*, *-tna*, *-tno*, navodi se izraz *ni šetan ni savjetan*, čije se značenje definiše kao „nedužan“ (Ćupići). Posmatran izolovano, ovaj izraz nije sasvim jasan, tim pre što se pridev *šetan*, koji takođe ulazi u njegov sastav, u rečniku definiše samo kao „setan, tužan, zamišljen, zabrinut“ (*op. cit.*).

Da bismo izraz *ni šetan ni savjetan* objasnili, moramo ga staviti u odgovarajući širi kontekst.

U pogledu prve komponente – prideva *šetan* – najbliže mu stoji izraz **ni sjetni ni česni**, koji beleži Valtazar Bogišić u svom Zborniku pravnih običaja južnih Slovena: U tome nijesam *ni sjetni ni česni* [ovde i dalje kurziv M. B.] (RJA).¹ Isti izraz pominje i Vuk Vrčević, i to u svojim pripovetkama o narodnom suđenju: Nisam bio *ni sjetni ni česni* (RJA).²

* Integralna verzija ovog rada objavljena je u *Zborniku radova Instituta za srpski jezik SANU I* (Posvećeno dr Dragu Ćupiću povodom sedemdesetpetogodišnjice života), Beograd 2008, 65–69. Ovom prilikom primeri su doneti bez akcenata.

1 Na str. 567. Bogišićevog Zbornika navode se sledeći podaci iz Hercegovine, Crne Gore i Boke: „Ako se ne može dokazati krivina optuženika, tad se pušta, i u takom slučaju narod bi rekao: 'Ni prav, ni kriv', što znači, da je sva sumnja na krivcu, ali ga sudnik ne može po svome uvjerenju suditi, nego po zakoniku, budući da je optuženik vazda ašao – inćario [tj. 'poricao', M. B.] da nije kriv“. Zatim se navode brojni izrazi, izreke i poslovice, među kojima je na prvom mestu naš izraz *U tome nijesam ni sjetni, ni česni*, propraćen tumačenjem: „ni savjetovao, ni učestvovao“. Nakon njega slede: *Ni luka jeo, ni njim vonjao, Koliko za to znao, toliko grijeha imao, Ko se kriv kune, po tragu gine, Ko (u tammicu) uljeze kriv, ne izide živ, a ko uljeze prav, ne izide zdrav* itd. (V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena I*, Zagreb 1874).

2 Odlomak iz pripovetke *Narodna presuda vjerene pa razvjerene djevojke*, str. 17–18: „Bruka me, braćo, znala i grdilo ako sam išta više za tu vjeridbu znao no vi; nego mi juče kaza ona moja stopanica, da joj je majka djevojčina davno obećala, i da joj je otac Mićun odobrio da se noću

U nešto drugačijem vidu – **ni svjesni, ni česni** – izraz je posvedočen u Pivi i Drobnjacima, u značenju „ne znam ništa o tome (valjda, niti znam, niti tu imam učešća“ (Vuković). Zanimljivo je da se on pojavljuje i u paremiološkoj upotrebi, pa ga tako Daničić navodi među svojim „Poslovicama“: Nijesam tomu *ni svijestan ni čestan* (RJA), ali je prisutan i u jeziku poezije, up. stih Šiška Menčetića: Za život svoje ne tvori služice... *Ni svisna ni česna* u tomuj što pravi tva lijepos (RJA).

Konačno, u Lici je zabeležena i varijanta **ni čestan ni vijestan** „ni čuo ni video, ništa ne zna o tome“ (RSA s. v. *vijestan*, -sna, -sno), up. i primer: Ja svemu tomu nijesam *ni vijesan ni čijesan* (RJA s. v. *vijesan*, *vijesna*), na koju nailazimo još u Poljičkom statutu: [Tatu, koji taji krađu] ...ima biti zakletva, da *nije čestanb* [da nema učešća] *ni vistanb* [da ne zna] (RJA s.vv. *vijestan*, *čestan*; Mažuranić 168).

Ako pobrojane varijante – koje možemo svesti na oblike *ni sjetan* (*šetan*) *ni savjetan*, *ni sjetan ni čestan*, *ni svijestan ni čestan*, *ni čestan ni vijestan* – poredamo hronološki, ispostaviće se da je ova potonja zapravo najstarija³ i, verovatno, primarna. Ostale varijante nižu se obrnutim redom: *ni svijestan ni čestan*⁴, *ni sjetan ni čestan*⁵, *ni sjetan ni savjetan*.

Najstarija sačuvana potvrda izraza ujedno razotkriva i njegovo osnovno značenje: *ni čestan* „nema učešća“, *ni vijestan* „ne zna“.

Ako pogledamo strukturu navedenih varijanata, videćemo da je u tri od četiri slučaja zastupljen pridev *čestan*, *česna*. On ima dva značenja: „particeps, koji ima deo u čemu“, i u tom značenju javlja se od 15. veka, i „felix, srećan, čestit“, potvrđenom od 16. veka (RJA). S.-h. pridev izvodi se od psl. prideva *čęstъnъ (*jb*), obrazovanog pomoću sufiksa -ъnъ od imenice *čęstъ „pars; deo, udeo“ (ESSJa 4: 108; SP 2: 195).⁶ Zanimljivo je da Skok u odgovarajućoj odrednici uopšte ne pominje pridev *čestan*, već samo prideve (*ne*)čestit, česmen(*it*) (Skok 1: 313–314 s. v. *čest*²). S obzirom na nazal *ę* u korenu, jasno je da je lički oblik *čijesan* u primeru: Ja svemu tomu nijesam *ni vijesan ni čijesan* – pseudojekavizam, nastao radi slaganja sa *vijesan*.

Na mestu druge komponente razmatranog izraza, u kombinaciji sa pridevom *čestan*, pojavljuju se pridevi *vijestan*, *svijestan*, *sjetan*.

ugrabi, radi manjega troška naše i njegove kuće. Je li tako, nije li, o njima se pitalo, a ja od svega njihova dogovora i tvora pred Bogom i svim vama otresam skut, jer nisam bio *ni šjetni ni česni*“ (V. Vrčević, *Niz srpskih pripovijedaka većinom o narodnom suđenju po Boki, Crnoj Gori i Hercegovini*, Pančevo 1881).

3 Najstariji delovi Poljičkog statuta nastali su početkom 15. veka (prema nekima 1400, a prema drugima 1440), a zatim su pojedine odredbe uvrštavane u toku daljih vekova, sve do ukidanja autonomije Poljičke opštine (v. *Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda* 6, Zagreb 1980, 537).

4 Šiško Menčetić je dubrovački pisac sa početka 16. veka, a Daničić je „Poslovice“ sačinio na osnovu rukopisa dubrovačkog (kraj 17. veka) i zagrebačkog (verovatno iz prve polovine 18. veka).

5 Dela Valtazara Bogišića i Vuka Vrčevića potiču iz poslednje četvrtine 19. veka.

6 O daljoj etimologiji psl. reči v. ESJS 106 s.v. *čęstъ*.

Pridev *vijes(t)an*, *vijesna* „svestan, upućen, znajući“ (RJA) mogao bi se svesti na psl. pridev **věstьnъ* (*jb*), obrazovan pomoću sufiksa *-bnъ* od **věstь* „znanje“, up. s.-h. *vijest* f. „glas“, „znanje“, „svest, savest“ (RJA), ali ni njega Skok ne pominje u odgovarajućoj odrednici (v. Skok 3: 591 s. v. *vijest*).

U toj odrednici, međutim, on tumači pridev *svijestan*, *-sna = svjesan = svisan* kao izvedenicu od imenice *svijest* „Bewusstsein“ < *sъvěstь* „Gewissen“ pored *savjest*, odatle *savjestan*, *-sna = savjesan*, a pominje i izraz *ni svjesni ni česni* „ne znam ništa o tome“ (Skok l. c.).

Prideve *sjetan* (*šetan*) i *savjetan* – od kojih se prvi javlja i u kombinaciji sa *čestan* i u zagaračkoj varijanti sa *savjetan*, a drugi samo u njoj – Skok objašnjava na sledeći način: „Stsl. *věťъ* dolazi s prefiksom *sъ-* u dva vida: *ъ > a*⁷ i umukivanje, odatle semantička varijacija: *savjet* m. = *svjet* m. = (s gubitkom *v* u grupi od tri suglasnika) *sjet* = *šjet* (Hercegovina)⁸, pridev *sjetan* (*biti čemu sjetan*) „savetovati“, odatle *nijesam bio ni sjetan ni česni* „nisam učestvovao“, *sjetivati, -am* (Crna Gora)“ (Skok 3: 589 s. v. *vijeće*).

Kao što se iz navedenih tumačenja vidi, pridevi *vijestan* i *svijestan* pripadaju leksičkom gnezdru formiranom oko psl. osnove **věd-* „znati“, a pridevi *sjetan* i *savjetan* gnezdru formiranom oko psl. osnove **vět-* „govoriti“ (up. Skok l. cc.).⁹ U okviru oba gnezda razvile su se lekseme koje se koriste kao pravnički termini, up. npr. *svjedok* „testis“¹⁰ (Skok 3: 575 s. v. *vem*; detaljnije v. Bezljaj 3: 347 s. v. *svedok*), *odvjetnik* „advocatus“ (Skok 3: 589 s. v. *vijeće*).

Na osnovu izloženog materijala moglo bi se zaključiti da se razmatrani izraz prvobitno koristio kao zakletva u sudskom postupku, o čemu ponajpre svedoče izvori u kojima je zabeležen (Poljički statut, Bogišićev zbornik pravnih običaja, Vrčevićeve pripovetke o narodnom suđenju, Mažuranićev rečnik),¹¹ a da je

7 Po Skoku, ovakvi oblici se javljaju pred suglasničkim grupama ili da bi se izbegla palatalizacija ili asimilacija, npr. *sasvim*, *sasred*, *sakriti* se pored *skriti* se, *savjet* pored *svit*, *savjest* pored *svijest* itd. (Skok 3: 179 s. v. s). Detaljnije o uslovima za čuvanje i ispadanje poluglasa u s.-h. jeziku v. Ivić 1974.

8 Zagarački oblici *šetan* i *šetovat* (*se*) „savetovati se“ (Čupići) rezultat su jotovanja *s* u grupi *svj* nakon ispadanja *v* (v. Pešikan 110).

9 Up. i pismo Dubrovčana kralju Urošu iz 1243. godine: *klъnemo sѣ: jakore ni sъ našemъ svetomъ* [ovde i dalje prored M. B.] *ni sъ našemъ vědeniemъ kralica vladislavъlja isъ našega grada ni po morě ni po susě ni u Bosně da ne pošlě ni kniga ni slě na tvoje zlo*, tj. kunu se da udovica kralja Vladislava (koja je u Dubrovniku našla pribežište) neće po njihovom savetu i sa njihovim znanjem nikuda poslati ni pisma ni poslanike na njegovu štetu (Monumenta Serbica XXXVII, Viennae 1858, 30). U ovoj formuli su takođe udružene kontinuantе psl. *(*sъ*)*věťъ* i **věd-*, koje bi, pretočene u odgovarajući izraz, verovatno dale varijantu **ni svjetan ni svijestan*.

10 Up. izraz koji po svojoj strukturi (a možda i po primeni u postupku narodnog suđenja) podseća na ovde razmatranu sintagmu: *nema ni vidoka ni svjedoka* Lika (RSA).

11 Ovde svakako treba pomenuti i jedan član Dušanovog zakonika (§ 132), koji Novaković na savremeni jezik prevodi ovako: „Ako ko u carevoj zemlji kupi štogod od onoga što je zaplenjeno po tuđoj zemlji, slobodno mu je da od toga plena kupi kao god da to ne radi u carevoj nego u tuđoj zemlji. Dogodi li se ipak da bi na nj ko posumnjao rekavši 'Ono je moje', valja da spor raspravi porota po zakonu, utvrdivši da je on stvar kupio u tuđoj zemlji i da nije ni lopov, ni posrednik ni saučesnik (*a ne mou ni tatъ ni provodъčija ni věstъnikъ*); na taj način stvar mu se priznaje kao njegova vlastita.“ Novaković napominje

kasnije prešao u svakodnevni govor (Zagarač, Piva i Drobnjaci, Lika), pa čak i u jezik poezije (Šiško Menčetić).

Tokom vremena menjala se i struktura izraza, pa su se uz relativno konstantnu komponentu *čestan* smenjivali pridevi: *vijestan*, *svijestan*, *sjetan*. Zagaračka varijanta *ni šetan ni savjetan* najviše je modifikovana. U njoj je, naime, došlo do eliminacije jednog i udvajanja drugog člana sintagme, koji ovde dolazi i u liku sa (regularno) ispalim slabim poluglasom prefiksa¹² i u liku sa njegovim ozvučenjem.¹³

Značenje izraza, ma kako ono bilo definisano u izvorima („ni savetovao, ni učestvovao“, „ni čuo ni video“, „ne zna ništa o tome“, „nedužan“) ostalo je manjeviše blisko izvornom: „nema učešća i ne zna“. Zagaračka varijanta je i u ovom pogledu najzanimljivija budući da čuva primarnu semantiku, iako ona nikako ne proističe iz značenja komponenata izraza, etimološki i značenjski identičnih prideva *šetan* [*< svjetan*] i *savjetan*.

PREGLED KRAĆENE LITERATURE

Bezljaj: *F. Bezljaj*, Etimološki slovar slovenskega jezika I–V, Ljubljana 1977–2007.

Bogišić: *V. Bogišić*, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena I, Zagreb 1874.

Ćupići: *D. Ćupić / Ž. Ćupić*, *Rečnik govora Zagarača*, SDZb XLIV (1997).

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989.

ESSJa: *Этимологический словарь славянских языков*, под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1974.

Ivić 1974: *P. Ivić*, O uslovima za čuvanje i ispadanje poluglasa u srpskohrvatskom, Zb MS za filologiju i lingvistiku, 2/XVII (1974), 37–47.

Mažuranić: *V. Mažuranić*, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb 1908–1922, reprint 1975.

Pešikan: *M. Pešikan*, Starocrnogorski srednjokatunski i lještanski govori, SDZb XV (1965).

RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU I–XXIII, Zagreb 1880–1976.

RSA: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika*, Beograd 1959–.

SDZb: *Srpski dijalektološki zbornik*.

Skok: *P. Skok*, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV, Zagreb 1971–1974.

SP: *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, Wrocław etc. 1974.

Vuković: *J. Vuković*, Akcenat Pive i Drobnjaka, SDZb X (1940), 185–417.

da neki prepisi mesto *věstnikъ* imaju *s(ъ)větnikъ*, a da je prevodilac Sintagme Matije Vlastara za pojam saučesnika upotrebio reč *svěstnikъ*, pa zaključuje: „Bez sumnje se to i ovde htelo, i prava bi redakcija bila: *a ně mu ni tat, ni provodčija, ni savesnik*“ (*Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349. i 1354*, na novo izdao i objasnio Stojan Novaković, Beograd 1898, 100–101; 225–226). Ovaj primer nam pokazuje da je brkanje kontinuanata psl. **(sv-)/vět-* i **(sv-)/věd-* u ovakvim kontekstima stara i uobičajena pojava.

12 Za potvrde v. RJA, s.v. 2. *svjetan* „razborit, pametan“, up. i *svjet* „savjet“ (sa najstarijom potvrdom iz 12. veka).

13 Za potvrde v. RJA, s.v. *savjetan* „uputan“, up. i *svjet* „napomena, opomena drugome“ (posvedočeno od kraja 15. veka).